

ТЕМА 2. КАТЕГОРІАЛЬНИЙ АПАРАТ ПОЛІТИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

1. Політична свідомість і несвідоме
2. Політична соціалізація
3. Політична культура та політичний ідеал

Рекомендована література

1. Варій М.Й. Політико-психологічні передвиборчі та виборчі технології: навч. метод. посіб. – К.: Ельга, Ніка-Центр, 2003. – 400 с.
2. Головатий М.Ф. Політична психологія: підручник. – К.: ЦУЛ, 2009. – 400 с.
3. Лозинський О.М. Політична психологія: навчальний посібник / О.М. Лозинський. – Львів: ЛьвДУВС, 2011. – 228 с.
4. Матвеев С.О. Політична психологія: навч. посіб. – К.: ЦУЛ, 2003. – 216 с.
5. Морозов А.В. Психология влияния / А.В. Морозов. – Х.: Изд-во «Гуманитарный Центр», 2009. – 560 с.
6. Пирогов А.И. Политическая психология: учеб. пособ. для вузов. – М.: Академический проект: Трикста, 2005. – 368 с.

1. Політична свідомість і несвідоме

Проблемою свідомості, особливо суспільної свідомості в політиці, займалися багато іноземних, російських та українських учених: Б.Ф.Поршнев, Б.А.Грушин, О.К.Уледов, Д.В.Ольшанський, Г.В.Осипов; українські вчені: Г.Булашов, М.Шлемкевич, М.Пірен, С.Таран, Г.Ващенко, О.Донченко та ін.

Політична свідомість — одна з центральних категорій сучасної політичної психології, що означає результати сприйняття Суб'єктом тієї частини його навколишнього осереддя, що пов'язана з політикою й у яку включений він самий, а також його усвідомлювані дії та стани, пов'язані з політикою. До складу суспільної свідомості багатьма дослідниками крім раціональних елементів (уявлення, поняття, норми, нейтральні судження тощо) відносяться почуттєві (переживання, емоційні реакції, афекти), а також ірраціональні (вірування, міфологія тощо). Але існує низка праць, що доводять таке: до політичної свідомості слід віднести тільки раціональні елементи, а почуттєві та ірраціональні — це спектр діяльності несвідомого. Автори цього посібника дотримуються іншої думки, і перед тим, як чітко розвести ці елементи по різні боки, зупинімося на першому, традиційному трактуванні свідомості. Дослідження політичної свідомості засобами політичної психології прагнуть з'єднати аналіз її суспільно-політичного вмісту з вивченням психологічних механізмів її функціонування. При цьому широко застосовуються загальнопсихологічні, індивідуально-психологічні та соціально-психологічні поняття (потреби, інтереси, орієнтації, настанови тощо). За їхнього залучення політична свідомість оцінюється на основі різного роду даних, що стосуються інформованості людей, характеру їхнього світогляду, системи цінностей.

Цілісне політико-психологічне вивчення політичної свідомості в першу чергу включає дослідження її суб'єктів — "носіїв", динаміки розвитку й основних її функціональних форм.

Основні форми політичної свідомості — індивідуальна, групова та масова.

Індивідуальна політична свідомість — особлива властивість та якість окремої особистості, спроможної так чи інакше сприймати політику, більш-менш влучно її оцінювати і відносно цілеспрямовано діяти в політичному плані.

Групова політична свідомість розглядається як узагальнена свідомість конкретних груп: великих (соціальні класи, страти, прошарки населення, національно-етнічні утворення і т. ін.) і малих (політична еліта, "правлячий клас", "військова хунта", політбюро правлячої партії, лобістські утворення, "групи тиску" тощо).

Масова політична свідомість — це масова свідомість суспільства (або його частини) стосовно питань, що мають важливий для багатьох людей зміст і чреватий політичними наслідками. Її специфіка в тому, що цей різновид свідомості містить у собі й інші,

неполітичні компоненти (наприклад, феномен релігії, моди, чуток і пліток, реклами тощо).

Основні різновиди функціонування політичної свідомості — повсякденна та теоретико-ідеологізована. **Повсякденні форми** відрізняються низкою властивостей: суперечливість, еклектичність, несистематизованість, підвищена емоційність. Завдяки своїй близькості до повсякденного життя суспільства вона має високий ступінь усталеності, незмінності. **Теоретико-ідеологізовані форми** ґрунтуються на зважених і впорядкованих, науково обґрунтованих уявленнях, тобто на цілісній, раціональній системі поглядів і суджень.

Психологічні механізми, що управляють функціонуванням політичної свідомості, підрозділяються на два шаблі компонентів: **мотиваційні** (політичні потреби, цінності, настановлення, почуття, емоції) та **пізнавальні** (знання, думки, судження, загальна інформованість, інтерес до політики, переконання).

Основні функціонуючі форми політичної свідомості — знання, оцінки та переконання. **Знання** — це засвоєна суб'єктом ззовні або самостійно вироблена ним політична інформація.

Оцінки — політичний досвід індивіда, а також емоційне відношення до поточної ситуації. **Переконання** — усталена, упорядкована система поглядів, що виступає в якості світогляду людини. Відрізняють також дві форми політичної свідомості — **думки та настрої**. Політична свідомість розвивається в процесах спілкування та соціальної діяльності людей.

Дослідниками різних країн експериментальним шляхом було доведено, що *несвідоме* також грає певну роль у переробці Інформації, художній творчості, в актах сприйняття сигналів, плануванні майбутньої діяльності, покладанні мети та прийнятті рішень, формуванні емоційно забарвлених між індивідуальних і відносин, підтримці і погіршенні здоров'я, в окресленні в навколишньому світі елементів, що оцінюються як істотні, або ж як другорядні, майже чи зовсім не значущі. У процесі поступового накопичення такого роду доказів вченими різних країн протягом більш ніж сторіччя формулювалися дефініції несвідомого в залежності від тієї специфіки, яку вони виявляли в просторі психічного. Якщо дослідити історію становлення уявлень про несвідоме, всі аспекти прояву несвідомого можна звести до таких чотирьох проблем:

- а) передавання досвіду з покоління в покоління і функції цього досвіду в соціально-типовій поведінці особистості як члена тієї чи іншої спільноти;
- б) мотиваційної детермінації поведінки особистості;
- в) мимовільної регуляції вищих форм, поведінки й автоматизації різних видів діяльності суб'єкта;
- г) пошуку діапазону чутливості органів почуттів.

На підставі аналізу цих проблем можна виділити чотири класи прояву несвідомого.

1. Надіндивідуальні надсвідомі явища.

Реальний факт існування класу надсвідомих надіндивідуальних явищ постає в різних іпостасях в усіх проявах, що торкаються проблеми передачі досвіду людства з покоління в покоління або суміжної з нею проблеми дискретності — безперервності свідомості. Для вирішення цієї фундаментальної проблеми залучалися такі поняття, яка "уроджені ідеї" Р.Декарта, "архетипи колективного несвідомого" К.Юнга, "космічне несвідоме" Д.Судзукі, "космічна свідомість" Е.Фромма, "несвідоме як мовлення Іншого" Ж.Лакана, "колективні уявлення" Е.Дюркгейма і

Л.Леві-Брюля і "несвідомі структури" К.Леві-Стросса, М.Фуко. Інший підхід для вирішення цієї проблеми пропонується в дослідженнях В.І.Вернадського. *Якщо* всі зазначені автори в якості точки відліку обирають окремого індивіда, то В.І.Вернадський бачить джерело появи нового шару реальності в колективній несвідомій роботі людства, в ноосфері.

Надсвідомі явища — засвоєні суб'єктом зразки типових для даної спільноти поведінки та пізнання, вплив яких актуальний, проте, не усвідомлюваний суб'єктом і не контрольований ним. Ці зразки (наприклад, етнічні стереотипи), засвоюючись через механізми соціалізації (імітацію й ідентифікацію), визначають особливості поведінки суб'єкта саме як представника даної соціальної спільноти, тобто соціально-типові особливості поведінки, у прояві яких суб'єкт та група виступають як одне нерозривне ціле. У застосуванні до простору політики йдеться про політичну соціалізацію.

Найбільшого розповсюдження в політичній психології набули юнгіанські ідеї

"колективних архетипів", що діють в соціумі.

"*Архетипи*" за К. Г. Юнгом — це певні міфотворчі структурні елементи несвідомого, у першу чергу колективного несвідомого, що є результатом чисельного типового досвіду незліченного ряду прашурів та психічним шаблоном реагування на ситуацію, що має як у минулому, так і зараз надіндивідуальні характеристики (адже виникнення індивідуальної психіки — це результат виділення себе людиною з племені, з колективного психічного). За допомогою цього поняття пояснювали світ ще античні мислителі. Архетипи не містять погляди, а формують їх: це форма без вмісту, що дає можливість реалізувати деякий тип уявлення та дії. Архетипи актуалізуються в деяких ситуаціях або виявляються у фантазіях, виражених у формах і символах, причому найважливіші з них пов'язані з процесом розширення сфери свідомості індивіда.

К. Г. Юнг виділяв такі архетипи: "Тінь" (інший, несвідомий бік душі); "Аніма" ("Анімус") (проекція на особистість рис протилежної статі); міфологеми мудрого чарівника (старця, шамана, Заратустри), "дитяті" (символ становлення, відновлення в широкому сенсі слова), "води" (зв'язок народження зі споконвічною матерією, хаосом), двійників (концепція "другого народження"), матері та доньки (архетип жіночої долі, подолання часу, безсмертя), а також Сонця, демона, дракона, первородного яйця, світового дерева, змія, що кусає свого хвоста, і багато інших.

Окрім юнгіанського, зустрічаються й інші розуміння архетипів, і архетипи представлені в цьому разі іншим чином. Так, О. Донченко розуміла архетип як форму колективного свідомого (надособистісного трансперсонального начала людської психіки), співвіднесена з тим, що прашури називали зв'язком усього з усім. Архетипи за О. Донченко: "вічного вченого", "героїзованого злочинця", домінування уречевленого (ситуації, минулого) д процесуальним (мотивацією, майбутнім), об'єктивно-родової домінації буття, обрядності та імітативності, "вічного повернення", анігілятивної рівності, долі, ідеалізації старовини, тотожності істини і влади, центрованої провини, "вічної правди", звеличення юродивого тощо.

Аксіомою політичного несвідомого є те, що кожне суспільство "Кероване набором як Позитивних Героїв, так і набором Антигероїв, "Посланців пекла". Якщо це вірно для соціуму загалом, то для Політики — як окремого прояву життя співтовариства — тим більше. І український пантеон політичних міфів — тому підтвердження.

У Верховній Раді вкрай ліва та лівоцентристська більшість позначає активну роботу таких *архетипів-ідеалів*, як "рівність", "солідарність", "братерство". Це **"рівність у бідності"**, оскільки "українці з рівнем прибутку значно вищим за середній за об'єктивними критеріями, як правило, відносять себе до середньозабезпечених, і лише вкрай рідко — до групи з прибутком "вищим за середній"; **"солідарність"** як безгосподарна поведінка "роздай-біді", за якої державні чиновники не вчаться вигідно продавати власний товар на міжнародному ринку і такого ж (тобто не вигідного для продавця) поводження потребують за торгових угод з іншими країнами. Утриманство подібного роду донедавна максимально проявляло себе у взаємовідносинах із Росією: цукор, картоплю й іншу сільгосппродукцію Україна продавала своєму сусідові на вкрай не вигідних для себе умовах, і при цьому потребувала, щоб Росія, з свого боку, просто обдаровувала газом, нафтою й іншими енергоресурсами; **"братерство"** теж має свою специфіку: в Україні це орієнтація в зовнішньоекономічних і зовнішньополітичних відносинах на "звичних", "старих" партнерів (на країни колишнього СРСР і колишнього соцтабору), при збереженні стійкої ворожості й антипатії до "буржуазних" інвесторів. Щоправда, другий та третій зазначені архетипи знедавна почасти втратили актуальність для політико-економічного розвитку України, хоча досі даються взнаки при геополітичних стосунках з іншими державами.

Водночас з **"радянськими" архетипами** активно **включені в роботу з впливу на масову свідомість і "новоукраїнські" "ринкові" міфи-ідеали**. Новими ці сугестивні зразки можна назвати лише умовно, адже природа їх така, що їхня наявність у колективному несвідомому чітко визначена і якісно, і кількісно.

"Позитивний Герой", "Мудрець", "Антигерой", "Чарівна паличка" (наприклад, сучасні комп'ютерні технології, що дозволяють досягти надзвичайних вершин у науці, промисловості

тощо), які були присутні в нашій психіці споконвіку, змінюють лише свою зовнішню форму й одяг. В українському просторі колективного психічного вони нові тому, що одягнені в інші одяги і набули таких характеристик, які в "радянському психічному" мали інші архетипічні герої. **"Старий" архетип Позитивного Героя** — уявлення про щедрого, щирого безсрібника, трудівника на благо суспільства та виразника групових, колективних інтересів — усе ще продовжує активно впливати на сприйняття дійсності масовою свідомістю. Але поряд із ним виявляє себе і **"новий" Герой** — багатий, діловий індивідуаліст, який перетворює будь-яку сферу громадського життя на місце реалізації своїх потреб, заповзятливий і спритний задля власного збагачення, щедрий зі "своїми" людьми тощо.

Аналіз архетипів, наявних у даному суспільстві, становить досить адекватний метод дослідження менталітету, праісторії та майбутнього суспільних утворень.

На думку С.Недбаєвського, за всього розмаїття спектру політичних сил на виборах до українського парламенту 1998 року характеристики образу Батька більшою частиною виборців несвідомо приписувалися тодішній партії влади (НДП) та партіям, альтернативним їй (Громада — лідер П.Лазаренко, СДПУ(о) — лідери І.Марчук та Л.Кравчук), а якості Матері — НРУ (лідер В.Чорновіл) (сентиментально-романтична мати) та лівим — КПУ (лідер П.Симоненко) (дбайлива мати, що в минулому годувала). Ці партії і перемогли на виборах.

2. Неусвідомлювані спонукачі поведінки особистості (неусвідомлювані мотиви та сенсові установки).

Неусвідомлювані спонукачі діяльності особистості завжди були центральним предметом дослідження в традиційному психоаналізі. Вони беруть участь в регуляції діяльності, виступаючи «у вигляді сенсових установок; крім них, психологами визначені «ще й цільові та операційні установки. Загальна функція всіх цих установок характеризується трьома такими моментами:

а) установка визначає усталений цілеспрямований характер й протікання діяльності і виступає як механізм стабілізації діяльності особистості, що дозволяє зберегти її спрямованість у безупинно змінюваних ситуаціях;

б) установка звільняє суб'єкта від необхідності приймати рішення і вільно контролювати протікання діяльності в знайомих ситуаціях;

в) фіксована установка може виступати в якості чинника, який зумовлює інерційність, застиглість, що ускладнює пристосування до нових ситуацій.

Установка як готовність до реагування є свого роду носієм, формою вираження того чи іншого змісту в діяльності суб'єкта. Як-• що чинники, що призводять до актуалізації установки, усвідомлюються суб'єктом, то установка, відповідно, виражає в діяльності цей усвідомлюваний зміст. У таких випадках, коли якийсь об'єктивний чинник діяльності (наприклад, мотив) не усвідомлюється, то актуалізована ним сенсова установка виражає в діяльності неусвідомлюваний сенс, у випадках сенсової установки — "особистісний сенс" подій, що відбуваються, витиснений суб'єктом.

Отже, до іншого класу проявів несвідомого відносяться неусвідомлювані мотиви і сенсові установки — спонукання та нереалізовані схильності до дій, що детермінуються тим бажаним майбутнім, заради якого здійснюється діяльність і у світлі якого різні вчинки та події набувають особистісного змісту. З іншого боку, сама модель бажаного майбутнього вже подана в ідеї установки, тому що остання — це завжди установка на щось певне, на "модель" дії, яка тільки має реалізуватися в майбутньому.

З точки зору політичної психології, йдеться про глибинні елементи політичної культури (політичний міф, сенсоутворюючі цінності й ідеали).

С.Дацюк та В.Грановский, розмірковуючи над засадничими принципами української картини світу та українського світосприймання, зазначали, що українські цінності вкорінені в наших історичних традиціях, а через це вони схожі на цінності інших культур, а саме нової російської ідеології або американської "каліфорнійської" ідеології. Проте, в українських цінностях є відмінності від лібертаріанських уявлень росіян та американців. На думку цих вчених, бути американцем нині значить бути вільним громадянином світу (відчутним чином волонтаристськи налаштованим — не дарма экс-президента США Б.Клінтона називали

"глобальним президентом"). Бути росіянином частіше за все означає вірити в Бога, у Росію, у свою виняткову місію. Бути українцем значить бути хазяїном — у слові "хазяїн" звучить і свобода, і праця, і турбота про навколишній світ. Принцип "хазяїна" постає в якості сенсоутворюючого центру для українців: хазяїна своєї долі, хазяїна свого будинку і сім'ї, хазяїньського відношення до справи. Бути хазяїном — принцип онтологічний, що сягає споконвічних українських традицій; але і в європейській традиції цей принцип виражений як пастикування, а людина при цьому виступає як пастир.

Наші основні цінності — свобода, добробут, розвиток. Держава для українців при цьому не є основним інструментом забезпечення цих цінностей — ці цінності знаходяться в культурно-історичному просторі. Держава ж, знаходячись поза цим простором, не може зреалізувати ні свободу, ні добробут, тому що свободу обмежує, а добробут забезпечує для дуже вузького кола. Державні структури відокремилися від країни, живуть своїм життям, зайняті звичайним накопиченням і по суті є окремим "хутором".

Добробут, до якого ми прагнемо, є для нас не буржуазним споживанням, але умовою нашого розвитку. Вільний час ми добровільно інвестуємо у власний розвиток. А наше дозвілля ми розглядаємо як невіддільну частину фахової творчості й особистого розвитку. Проте, дотепер символом свободи і добробуту в нас був хутір — свобода означала: відокремитися від усіх і будувати свій добробут. Тому розвиток для нас є та цінність, що ще тільки має бути сконструйована та інстальована в наше життя.

Ми довіряємо особистості більше, ніж еліті або державі. Ми цінуємо можливість ризикового вибору більше, ніж помірну безпеку. Ми виступаємо за новітні технології, де комп'ютер і Інтернет — наше безпосереднє середовище комунікації. Структура нашої комунікації — не ієрархічна система, а Мережа, де немає центру і периферії, метрополії і провінції. У середині нашої Мережі ми будуємо рівноцінне спілкування, де кожний учасник однаково важливий і доступний для всіх.

Своє українське суспільство ми мислимо, насамперед, як суспільство професіоналів. Бути професіоналом — один із найважливіших сенсів, що постають в якості життєвої стратегії розвитку українців. Весь ігровий пафос теперішньої нелегальної конкуренції має бути переведений у контекст легальної змагальності професіоналізму. Наш принцип — "нехай талант має успіх, ю зароблене споживає відкрито". Ми довіряємо життєлюбству й ентузіазму молодості більше, ніж мудрості й обережності старших. Ми дивимося в майбутнє, а не в минуле, але ми віддаємо перевагу знати минуле, ніж його знали до нас. Ми шукаємо себе усередині власної історично кореневої культури, а не за її межами. Ми кожний свій крок порівнюємо з сенсом історії і з традиціями, і все новий знаходимо в глибинах архаїчного. Ми не надаємо значення ідеології, але не через те, що відкидаємо будь-яку ідеологію або ідеологічний принцип системної організації ідей, а тому, що не використовуємо ідеологію в якості інструмента організації власних знань і дій. Ми вважаємо, що теоретично осмислений проект і інструментальний, ніж ідеологія. Ми не ідеологічні опозиціонери і вважаємо за краще створити нові значеннєві простори, ніж відстоювати одну зі звичних ідеологічних опозицій усередині старих змістів: із комуністів і націоналістів ми не вибираємо; ми вважаємо, що обидва напрями негідні, і потрібні принципово інші уявлення про світ, аніж одномірне класове або одномірне національне. Тому ми не проти чого і не за, ми створюємо новий значеннєвий простір, де з цієї опозиції: "проти" чи "за". Наше мислення позитивне, і і проти чого не боремося. Наше майбутнє не колись, наше майбутнє — тепер...

3. Неусвідомлювані регулятори способів виконання діяльності (операціональні установки і стереотипи).

Функція цих проявів несвідомого в тому, що суб'єкт може водночас переробляти інформацію про дійсність на декількох різних щаблях і водночас чинити цілу низку актів поведінки (запам'ятовувати та відшукувати рішення задач, не ставлячи усвідомлених цілей вирішувати і резервувати все в пам'яті; обходити перешкоду, не турбуючи себе звітом про її існування; "робити сім !справ водночас" і т.п.).

Одна з перших спроб вивести загальний закон, якому підпорядковуються неусвідомлювані явища цього класу, належить В.Клапареду. Він сформулював закон усвідомлення, суть якого така: чим частіше ми провадимо ту чи іншу дію, тим менше ми її

усвідомлюємо.

Використання отриманої інформації з метою керування здійснюється виключно в тому випадку, якщо пред'явлення інформації випереджається створенням якоїсь системи "оцінок", "правил", що визначають значущість інформації, певних "критеріїв переваг", на основі яких виносяться рішення; певної (попередньої, стосовно сигналу, що надійшов) системи "заборон" або, навпроти, системи "полегшення" реагування, що єдино дозволяють перетворювати інформацію на засіб набуття ефектів "порядку", яких домагається будь-яке адекватне керування.

Третій клас проявів несвідомого можна віднести до політичної діяльності, якщо вона не виходить із раціонального, усвідомленого, а навпаки, базується на глибинних, ірраціональних змістах, що були "увібрані" при соціалізації та "діють" у суб'єкті не залежно від об'єктивної політичної ситуації.

4. Неусвідомлювані резерви органів почуттів (підпорогові субсенсорні подразники).

Цей клас проявів несвідомого майже ніяк не розглядається політичною психологією через його суто психологічний зміст.

Таким чином, прояви аспектів несвідомого як у житті людини загалом, так і в політичному житті зокрема потрібно аналізувати, виходячи з цілісної побудови психіки (з огляду на свідоме і надсвідоме) та взаємозв'язку, взаємопроникнення і взаємозумовленості кожного з її елементів трьома іншими.

2. Політична соціалізація

Розглядом проблем соціалізації особистості продуктивно займалися З.Фрейд, Е.Фромм, А.І.Юрьєв, Ф.М.Бурлацький, О.О.Галкін, А.Г.Тулєєв, Л.Л.Шпак, Є.М.Сметанін, О.Н.Дудченков, А.В.Митіль, Н.В.Андреєнкова, В.Г.Смольков, Л.Я.Гозман, О.Б.Шестопап та інші.

Соціалізація — це процес та результат входження людини в систему суспільних відносин, регульованих суспільними інститутами зокрема, інститутами сім'ї, побуту, держави, церкви, праці, права, освіти і виховання тощо.

Політична соціалізація — це засвоєння кожним індивідом норм і культурних кодів, що визначають його відносини до політики, його дії в політичній сфері; це процес постійного навчання, в ході якого індивід засвоює культуру і пристосовується до суспільства, що для нього (індивіда) є життєвим середовищем. Ввічкнення у суспільно-політичне життя багато в чому визначається зв'язками окремої людини із собі подібними, наявністю можливостей для обміну інформацією, залежить від виробітки зручних та взаємоприйнятних правил людського гуртожитку. Соціалізація виступає вільно генерованою індивідами активністю, метою якої являються виявлення ресурсів і можливостей суспільства, самовизначення власної ідентичності, ввічкнення в різні суспільні системи й **інститути**, їхнє визнання або нехтування і т. ін.

Політична соціалізація не тільки забезпечує безупинний вертикальний зв'язок поколінь, що є передумовою безупинного функціонування політичної системи, але вона надає горизонтальну усталеність суспільству, і це виражається в його гармонізації, згуртованості і громадянському мирі.

В українській та іноземній соціології набули визнання такі важливі **характеристики сутності соціалізації**, як:

- 1) зв'язок соціалізації з адаптацією;
- 2) зв'язок соціалізації з вирішенням проблеми виживання та зберігання генофонду людства в життєвих і природних обставинах;
- 3) призначення соціалізації — ефективна участь людини в соціальних групах;
- 4) результат соціалізації — особистість, що має у певній мірі суспільну спрямованість діяльності.

У сучасній американській соціології визнаються такі концептуальні положення:

- 1) соціалізація — це навчання взаємодії з іншими;

2) соціальна поведінка має біологічні засади (батьківські відносини, сексуальні зв'язки);

3) відносно самостійними є **первинна соціалізація** (конструювання світу дитинства в сім'ї за референтної ролі батька-матері), **вторинна** (введення людини в умови і структури, що змінюються), **вторинно-реадаптивна**, коли потребуються значні зусилля середовища для "відвикання" від девіантних моделей поведінки та подолання дурних навичок (наприклад, після тривалого перебування у в'язниці людина насилу переходить у спілкуванні від сленгу до нормальної мови громадянського спілкування — хрестоматійний взірць для ілюстрації даної функції — радянська кінострічка "Джентльмени удачі"). На соціалізацію справляють вплив три чинники — особистість, культура, суспільство, взаємодія яких відбувається не довільно, а в межах соціальних груп і співтовариств, невід'ємною частиною яких є індивід. Саме в ході взаємодії зазначених чинників структурується особистість, інтегруючись за допомогою культури в колектив, групу, співтовариство.

Політична соціалізація здійснюється двома основними шляхами. Перший — це передання новим поколінням політичного досвіду попередніх поколінь, досвіду, втіленого в нормах політичної культури. Таке передання відбувається в процесі сімейного виховання, навчання в школі, через засоби масової комунікації (ЗМК) або ж засоби масової інформації (ЗМІ). Другий шлях — це набуття особистістю нових, раніше невідомих політичних знань; засвоєння нового, раніше невідомого політичного досвіду. У реальному житті обидва напрямки переплітаються.

Соціалізація може бути прямою — політичні збори, мітинги, виборчі кампанії, політична пропаганда, вивчення політичного життя за шкільною (вузівською) програмою, і непрямою — наприклад, мимовільна імітація дітей батьків у політичних перевагах.

У західній політології на основі характеру політичних цінностей та-норм, що рекомендують індивідам певні зразки політичної поведінки, виділяються декілька типів політичної соціалізації.

Гармонійний тип політичної соціалізації включає наявність культурно однорідного середовища, зрілих демократичних традицій і громадянського суспільства, що забезпечують поважливий діалог індивіда та влади. Передбачається, що подібний ступінь культурної однорідності характерний для британо-американської культури. Влада й індивід у ній прихильні до узвичаєних ідеалів, норм і цінностей, що дозволяють новим поколінням безболісно входити в політичне життя, хоча треба визнати, що однорідність даної культури нерідко перебільшується.

У країнах материкової Західної Європи переважає плюралістичний тип політичної соціалізації, якому властивий опосередкований характер взаємодії особистості з владою. Наявність значної кількості різноманітних субкультур припускає початкову політичну соціалізацію індивіда в межах ідеалів і цінностей своєї "Культурно-етнічної групи. Проте, конфесійно-культурне різноманіття не перешкоджає досягненню консенсусу учасниками політичної взаємодії завдяки високому рівню життя більшості соціальних груп, наявності численного середнього класу, а також існуванню єдиного культурного "коду". Він представлений цінностями ліберальної цивілізації (свобода, приватна власність, індивідуалізм, права людини, демократія, плюралізм тощо).

Суспільства незахідної цивілізації характеризуються конфліктним типом політичної соціалізації. Високий рівень злиденності більшості населення, жорстка схильність індивіда до місницьких цінностей клану, роду, племені ускладнювали досягнення згоди між носіями різних цінностей і владою. Значна культурна неоднорідність є засадою існування високого ступеня політичного насилля в цих суспільствах. Як приклад, можна навести ситуацію в Афганістані, де орієнтація на племінні цінності фактично розколола його на дві держави: на півночі — таджицько-узбецьку, а на півдні — пуштунську.

Західні автори виділяють гегемоністський тип політичної соціалізації, що припускає входження людини в політику винятково на засадах цінностей деякого класу (наприклад, буржуазії чи пролетаріату), певної релігії (наприклад, ісламу) або політичної ідеології (наприклад, комунізму, лібералізму, фашизму і т. ін.). Цей тип політичної соціалізації характерний для закритих політичних систем, що критично відносяться до цінностей інших систем. Такий тип політичної соціалізації існував в Україні в радянський час, а також у

країнах соціалістичної системи.

У західній політології на основі емпіричних досліджень, що проводилися в США й інших країнах, виділяються *три етапи політичної соціалізації*.

Перший — у віці від 3-5 до 12-13 років — характеризується тим, що спочатку дитина ідентифікує себе з батьками, які приймаються нею за зразок, являють приклад для імітації. У віці 7-13 років дитина починає розуміти і сприймати більш абстрактні (безособистісні) політичні символи. У цьому віковому проміжку збільшується політична інформованість.

Важливе місце на першому етапі соціалізації особистості належить сім'ї. Констатовано, що найбільш тривкі цінності, норми та політичні переваги набуваються під впливом переважних у сім'ї настроїв. Сім'я робить сильний вплив на формування базових політичних орієнтацій у дітей; в іноземній політологічній літературі вона розглядається як "ключовий агент, через який політична культура передається від одного покоління до іншого". Водночас відзначається і те, що роль сім'ї в соціалізації та політизації індивіда багато в чому залежить від того, наскільки активно в процесі політичної соціалізації беруть участь інші інститути й організації суспільства.

По-перше, сім'я передає підліткам, як правило, насамперед, схвалювані нею політичні цінності шляхом прикладу та безпосереднього навчання.

По-друге, сім'я розвиває особистість дитини, виховуючи в ній певні моральні якості: доброту, тендітність, підступництво, жорстокість та ін., що при входженні підлітка у світ політики можуть багато в чому зумовити його політичну поведінку.

По-третє, вплив сім'ї на дитину особливо ефективний в політичному сенсі, якщо батьки і родичі мають однорідні суспільно-політичні погляди, притримуються подібних політичних цінностей.

Проте, сім'я як чинник соціалізації виступає в якості закріплюючої, але не завжди ініціюючої структури. Вона передає політичні настановлення, що можуть уже не відповідати зміненим обставинам, перешкоджати правильному орієнтуванню в сучасний момент. Політична соціалізація, здійснювана сім'єю, має ті хиби, що не завжди співвідноситься зміни політичних орієнтацій зі зміною поколінь, які часто-густо відповідають і зміні політичних віх розвитку, а також політичних уявлень по мірі суспільно-політичного становлення особистості.

На другому етапі — у віці від 13 до 18 років — як правило, формується політичне "Я". Емоційні почуття стосовно політичних інститутів, символів, влади доповнюються знанням специфічних ролей та функцій, що виконують ті чи інші інститути.

Третій етап — з 18 років — відрізняється тим, що людина вступає в такі ж відношення зі світом політики, як і старші за віком люди.

Відзначимо, що, починаючи з раннього дитинства, політична соціалізація продовжується все свідоме життя, оскільки деколи набуті уявлення, орієнтації, настанови не залишаються назавжди незмінними; вони можуть коректуватися, змінюватися й у зрілому і навіть у похилому віці.

Вирішальний вплив на політичну соціалізацію та політичну поведінку в сучасних умовах роблять засоби масової інформації. Радіо і телебачення нині впливають на величезні маси населення — вони стають не тільки засобами соціалізації, але й об'єктом гострої політичної боротьби. Характерна риса суспільно-політичних та інформаційно-комунікативних процесів у сучасному українському суспільстві є масове поширення і використання психологічних маніпуляцій.

Як найбільш універсальну маніпулятивну технологію, що широко й активно застосовується в масових інформаційних процесах, у першу чергу доцільно виділити формування та поширення образів. Суть її в тому, що в залежності від цілей і конкретних задач формуються та поширюються заздалегідь "сконструйовані" образи чи іміджі конкретних осіб, фірм і організацій, ідей програм, товарів тощо, які, як правило, неадекватно відбивають реальні істотні їхні характеристики і, таким чином, дезорієнтують людей, що потрапили під відповідний інформаційно-психологічний вплив (наприклад, наклеювання ярликів політичним опонентам — "червоно-коричневі", "комуняки", "демокрасія", "дєрмократія", "дєрмокради", "кучмоноїди", "западенці", "москалі", "сержуки" тощо).

Вивчення сучасного досвіду дозволяє виділити ряд додаткових прийомів маніпулятивних технологій. До них можна віднести такі: "осміяння"; "повторення гасел" або "повторення шаблонних фраз"; "емоційне підстроювання"; "просування через медіаторів"; "удаваний вибір" та ін. Однією з ефективних технік маніпуляцій є "удаваний вибір", що достатньо широко використовується й у ЗМК, і в міжособистісній взаємодії. Її суть полягає в тому, що слухачам або читачам повідомляється декілька різних точок зору з даного питання, але так, щоб непомітно подати в найвигіднішому світлі ту, що хочуть зробити прийнятною аудиторією (часто використовується в "аналітичних" телевізійних програмах у сучасній Україні).

Соціалізація має здійснюватися не ривком, а повільно, еволюційно. Політичні потрясіння, економічна руїна або тотальне зниження життєвого рівня населення ускладнюють процеси соціалізації або роблять їх потворними, множать соціальну патологію.

Бажаючи прискорити соціалізацію, правлячий клас може насаджувати своє бачення світу більшості населення, що знаходиться в невивідному положенні, тобто соціальній меншості. Але зворотний бік цієї медалі полягає в ініціюванні відторгнення новацій, осіб, режиму влади як нав'язаних.

До індивідуальної та колективної сугестії (дослівно — навіювання, тобто надмірного потоку соціальної енергії, який підкоряє собі індивіда саме через свою надміць) можна віднести механізми політичної соціалізації і соціального спадкування, а також весь спектр інструментів соціального тиску. Специфіка цих механізмів зводиться до того, що вони надіндивідуальні і, отже, сугестивні; вироблялися протягом всієї історії людства в якості продукції еволюційного розвитку соціуму і, значить, незмінні й одноманітні для будь-якого політичного співтовариства поза залежністю від ідеології, рівня технічного прогресу тощо.

З цієї точки зору, весь спектр соціалізації індивіда можна звести до трьох головних механізмів: а) механізму формування "ми"; б) механізму соціального замовлення; в) механізму винагороди і покарання. Ці ж механізми виступають у якості інструмента формування постійного тла соціального тиску на вже сформованих суб'єктів політики.

Механізм формування "ми" виступає в якості першопричини для виникнення, з одного боку, різноспрямованих ідеологій, партій, політичних рухів; з іншого — інтегруючим чинником при формуванні певної цивілізаційної парадигми. Його сутність полягає в тому, що при досягненні дорослого політичного віку (18 років) індивід чітко ідентифікує себе з певним соціальним набором "Ми", у тому числі, з конкретним політичним "Ми". У політичній повсякденності цей механізм постійно виявляє себе при виникненні діалогу між двома (чи більше) суб'єктами політики: якщо ними (суб'єктами) знайдено спільний психологічний простір, із яким вони можуть себе ототожнити (наприклад: ми — прихильники еволюційного шляху, або — ми однаково бачимо майбуття нашої країни тощо), то надалі може бути знайдено політичний консенсус і позитивну основу для подальшого співробітництва; якщо ж такий простір не знайдено, навряд чи можливий політичний діалог взагалі.

Механізм соціального замовлення при політичній соціалізації виявляє себе, як поширення та відтворення пануючої ідеології тієї чи іншої держави національною елітою. Реальність відтворення елітою існуючої ідеології виникає завдяки двом чинникам: по-перше, наявності каналу сугестивів індивіда; по-друге, наявності у руках еліти необхідних для керування соціумом форм і методів примусу. На вже сформованих суб'єктів політики цей механізм впливає шляхом зведення до максимальної однозначності варіативності політичного майбутнього країни й ідеологічних пріоритетів.

Всі форми та методи примусу входять в обсяг механізму винагороди та покарання. Цей механізм містить у собі не тільки крайні форми примусу, що межують із фізичним знищенням, але найбільш "м'які" та непомітні для свідомості методи коригування світогляду та поведінки громадян.

Саме в цьому місці людина найбільшою мірою наближена до своїх початкових коренів — тваринного світу, у якому головний елемент життя — це максимальне наповнення сигналами з навколишнього середовища і спроможність до швидкої адаптації в даних умовах існування. Крім цього, найбільший вплив сугестія робить на людей у "сенситивний" період,

коли самосвідомість у них ще тільки формується, зате прошарок колективного несвідомого дуже активний і ще достатньо конструктивний. Тому що виникнення індивідуальної психіки — це результат виділення себе людиною з племені, із колективного психічного, тобто колективне свідоме і несвідоме — це набагато більш архаїчний прошарок психічного.

К.С.Гаджієв підкреслював, що ослаблення, розладнання інфраструктури традиційної базової культури мають своїм наслідком здрибнення, атомізацію, ефемерність цінностей, норм і принципів, що визначають моральні настанови людей. У результаті поняття "батьківщина", "віра", "сім'я", "нація" втрачають свій традиційний зміст, що призводить, з одного боку, до посилення толерантності і відкритості у відношенні до далеких культур і звичаїв, а з іншого — до ослаблення почуття відданості власним традиціям, символам, міфам. В умовах неухильної космополітизації й універсалізації все чіткіше простежується загострення почуття безрідності, відсутності коренів, свого роду всесвітнє сирітство.

За такого положення націоналізм, різні форми фундаменталізму для багатьох дезорієнтованих мас людей можуть виявитися слушним, а то й останнім притулком. У даному контексті не випадковим уявляється вибух відроджувальних рухів в ісламському й індуїстському світі, націоналізму і партикуляризму в усіх регіонах земної кулі. До того ж, важливо відзначити, що фундаменталізм із його акцентом на ідеї повернення до "початків", поділом світу на "наших" і "чужих" буває не тільки ісламським, як це нерідко зображують, але також і протестантським, православним, ліберальним, більшовицьким і т. ін. Всі вони являють собою свого роду реакцію проти тенденцій наростання складності і секуляризації соціального світу.

В даний час спостерігаються дві тенденції в ході боротьби яких відбувається процес політичної соціалізації. З одного боку, існує суспільна потреба, яка зараз посилюється, в політичному розвитку особистості, в її активному вмиканні в політику, в зростанні її самосвідомості. З іншого боку, в наявності також гальмуючі тенденції, що виявляється в різних формах відчуженості людини від держави, її інститутів, від прийняття політичних рішень. Про першу з цих тенденцій свідчить зріст активності та інформованості особистості про політику, друга тенденція знаходить висвітлення в політичному абсентеїзмі громадян, їхній апатії і цинізмі, невірстві в офіційну політику.

У боротьбі цих двох тенденцій відбувається становлення нових механізмів регуляції політичної поведінки та конституювання нового суб'єкта політики: людини активної, поінформованої, що приймає самостійні та відповідальні рішення.

3. Політична культура та політичний ідеал

У сучасній політичній науці відсутнє загально визнане поняття політичної культури. Розробкою концепції політичної культури у різні часи переймалися Г.Алмонд, С.Верба, а слідом за ними Л.Пай, С.Гантінгтон, Д.Елазар, Х.Доменігер, А.Браун, Д.Пол, Р.Такер, російські вчені Ф.М.Бурлацький, О.О.Галкін, Є.Баталов, Є.А.Егоров, Н.М.Кейзеров, М.Х.Фарукшин та інші.

Політична культура — це система історично сформованих, відносно сталих настанов, переконань, уявлень, моделей поведінки, що виявляються в безпосередній діяльності суб'єктів політичного процесу та забезпечують відтворення політичного життя суспільства на основі спадкоємності. У вузькому значенні політична культура складає комплекс уявлень тієї чи іншої національної або соціально-політичної спільноти про світ політики, політичне, закони і правила їхнього формування.

Політична культура є складним в структурному відношенні утворенням. У обсяг політичної культури входить численна кількість елементів: стародавні та сучасні політичні традиції, діючі норми політичної практики, ідеї, концепції і переконання щодо взаємовідносин між різними суспільно-політичними інститутами і т. ін. Вона містить у собі певні орієнтації й установки людей у відношенні до існуючої системи загалом, інститутів, що її складають, і найважливіших "правил гри", принципів взаємовідносин окремої людини, суспільства та держави. Ці компоненти, зумовлені соціально-економічними, національно-культурними, суспільно-історичними й іншими тривалими чинниками, характеризуються відносною стійкістю, живучістю та сталістю, повільно піддаються змінам у процесі глибоких

зеувів у суспільному бутті. Існує розмаїтість думок з питання кількості компонентів політичної культури.

Першу типологію політичної культури запропонували Г.Алмонд і С.Верба. В основу вони поклали тип орієнтації суб'єкта політичної дії на "спеціалізовані політичні об'єкти" або "частотність різних видів когнітивної, афективної й оцінної орієнтацій у відношенні до політичної системи в цілому, аспектів її "входу" і "виходу" та самого себе як політичного суб'єкта".

Вони виділили три основних типи.

- провінціалістська (традиційна або патріархальна);
- підданська;
- партиципаторна або політична культура участі (активістська).

Для провінціалістської політичної культури "частотність орієнтацій на спеціалізовані політичні об'єкти" сягає нуля. Панування цього типу політичної культури характерне для африканських племен або автономних місцевих общин. У цих суспільствах не існує спеціалізованих політичних ролей, підданці не очікують ніяких змін із боку політичної системи і не мають установок на її зміну.

Підданська політична культура характеризується високою частотністю орієнтацій у відношенні до диференційованої політичної системи. Проте, члени суспільства, знаючи про існування спеціалізованих політичних інститутів і маючи до них певні почуття, дуже слабо орієнтовані на активну участь у функціонуванні політичної системи.

У політичній культурі участі всі орієнтації досягають високої частковості. Члени суспільства орієнтовані на відповідну політичну систему, на активну участь у діяльності всієї системи.

У реальній політичній практиці, як відзначають Г.Алмонд і С.Верба, відбувається сполучення цих типів. Як результат, утворюються три типи змішаних політичних культур: провінціалістсько-підданська культура, підданськи-партиципаторна та провінціалістсько-партиципаторна.

Оптимальний варіант змішаного типу політичної культури Г.Алмонд і С.Верба запропонували назвати "громадянською культурою". У своїй основі це партиципаторна політична культура, що інтегрувала б певні елементи патріархальної та підданської культур. Пізніше Г.Алмонд охарактеризував її як культуру, в якій в основному існує консенсус щодо легітимності політичних інститутів, напрямку й змісту суспільної політики, широко поширені толерантність по відношенню до плюралістичності інтересів і переконань у їхній примиреності, а також почуття політичної компетентності і взаємної довіри громадян. На початку така культура, на думку Г.Алмонда і С.Верби, склалася в Англії, але більш характерна вона для США.

Переділ геополітичного впливу та геостратегічних переваг, мовних груп та континентального простору, що відбувається в даний час, пов'язаний, між іншим, із традиційним та споконвічним геополітичним розмежуванням культурних спільнот та цивілізаційних переваг: талассократії ("океанічний" цивілізаційний тип) та теллуократії ("материковий" цивілізаційний тип).

Для талассократичних цивілізацій характерні кочівництво (особливо морське), торгівля, дух індивідуального підприємництва, рухливість етичних і юридичних норм; цивілізації цього типу швидко розвиваються і легко змінюють зовнішні культурні ознаки. Цивілізації другого типу (теллуократичні) пов'язані з фіксованим простором, усталеністю його якісних орієнтацій і характеристик. Для цього типу цивілізацій характерні осілість, консерватизм, закостенілість юридичних норм, наявність потужного впливу ідеології (частіше за все, месіанської), репресивний характер колективістської етики, стійка ієрархічність соціальної організації (як офіційної, так і неофіційної). Цивілізації другого типу, внутрішньоконтинентальні, куди відноситься царська Росія (СРСР), вважаються "нерухомою платформою", "землею серцевини", "географічною віссю історії, що зберігають сталість і нерухомість в історії у той час, як цивілізації першого типу, берегові зони євразійського материка, є зонами інтенсивного культурного розвитку. Для теллуократії головними є не цінності, а ідеї, вписані в цілісну ідеологію, і саме цій ідеології належить

систематизуюча роль. Цінності — західний термін, що фіксує наявність обновлювальних якостей, які людина у своєму житті вільно вибирає, із яких конструює сенс свого життя. Головні характеристики цінності — рухливість і раціональний характер, спроможність несистемного об'єднання. Цінності є основними для атлантичної цивілізації, геополітичний простір якої розгортається навколо Атлантичного океану (США, Західна Європа). Ідеї й ідеології є засадничими для євразійської цивілізації, геополітичний простір якої пов'язано з Росією, Білоруссю, Україною та Східної Європою.

Скажімо, у талассократичній цивілізації є цінності — право на життя, на свободу, на власність. Цінності виникають як доведені на індивідуальному досвіді позитивні життєві стратегії. Візьмемо приватну власність. Для талассократії — це цінність. На іншому боці, у теллуократичній цивілізації, приватна власність може бути легально дозволена, але вона не є цінністю, тому що вона не вписана в ідеологію як ідея (ідеологія говорить: власність — це небезпека, власник — злодій), еліта стосовно цього розподіляється на два ворожих табори; позитивних прикладів успішного застосування власності не існує, тому що суспільство масово не визнає ці життєві стратегії успішними. У результаті власність не сприймається як справедливо набута, а отримане багатство не оцінюється як справедливе. Навпаки, будь-який власник сприймається суспільством вороже. Великі маси людей знаходяться в стані очікування наймання на роботу й оплати. З іншого боку, колективна власність теж не є цінністю, її не можна відчутти, її не можна засвоїти, про неї не можна сказати, що "вона в мене є". З цієї причини теллуократичні цивілізації не можуть розвиватися, надаючи рухливість певним цінностям, тому що самі цінності відсутні як інструмент передачі культурного досвіду.

У цих цивілізаціях існує інший інструмент передачі культурного досвіду — ідеологія. Замість цінностей теллуократія несе в собі Ідею, як правило, месіанську ідею своєї винятковості, особливої місії, особливого шляху, перетворену в систематизовану всеосяжну ідеологію, що втручається не тільки в трудову колективістську діяльність, але й у сім'ю, у приватне життя, опановує свідомість людини, іноді підпорядковуючи цілком її особистість і знеособлюючи її.

Коли виникає криза в талассократичній цивілізації, відбувається переосмислення окремих цінностей, переосмислення принципово несистемне, що носить не тотальний характер, оскільки це переосмислення відбувається на індивідуальному рівні, і лише потім оформляється у вигляді стрункої системи. Скажімо, М.Вебер, Е.Дюркгейм, К.Ясперс (можна доповнити список) осмислили і систематизували цінності лише потім, коли вони стали щільно і кров'ю багатьох індивідуальних життів.

Зовсім інше відбувається в кризовий час теллуократичної цивілізації. Там неодмінно ставиться питання про нову ідеологію, про нову об'єднуючу всіх месіанську ідею, про збирання земель, про обов'язковий вплив і підпорядкування інших народів. Проте, можна зазначити: цього разу криза Росії і пострадянських держав набагато серйозніша — вона лежить у самій глибині православ'я як релігії, колективної етики як організуючого начала й у принциповій відсутності такої ідеології, що могла б відновити мотивацію до життя, до праці, до продовження роду. Ця мотивація більше на може бути відновлена усередині ідеології через повальну недовіру населення до будь-яких і всіляких ідеологій.

В взаємному впливі талассократії і теллуократії криються головні протиріччя: вони прагнуть керувати одна однією, нав'язавши одна одній свої стратегії — для теллуократії це становить непереборну перешкоду. По-перше, управляти будь-чим рухливим можна, лише будучи самому рухливим. Теллуократія, що закріпилася і важко змінює свої навички, соціальні правила й етичні норми, як співтовариство, що постійно тяжіє до об'єднуючої великої ідеї, не може поширити свій вплив на ті країни, де ідеологія не є домінуючою. По-друге, як тільки, щоб управляти (скажімо, континентом Євразія), теллуократія буде змушена ставати більш рухливою, вона неминуче опиниться в зоні переважного впливу талассократії, тобто сама ставатиме талассократією і примикатиме до талассократичної цивілізації.

Війна загалом та "холодна війна" зокрема розуміється зазвичай в радянському розумінні — як війна ідеологічна (адже усередині сенсу теллуократії вона такою і була).

Але, вийшовши за рамки культурних характеристик теллурократії, можна осмислити "гарячу" та "холодну війну" як війну двох типів цивілізацій, двох типів культур, двох типів етики, двох типів організації життєвого простору, організації праці.

Типологія політичної культури К.С.Гаджиева містить органічний тип політичної культури (як варіанти, можуть виступати авторитарна, тоталітарна, традиційна політична культура і субкультура) та ліберально-демократичний (у межах цього типу слід виділити гомогенний, фрагментований, інтегрований, консенсусний, конфліктний та ін.). Органічному типу політичної культури властиве панування колективістських, общинних, групових цінностей, пріоритет публічного перед приватним, прав та свобод групи, колективу над індивідуальними правами і відповідне підпорядкування особистості колективу. Для носіїв цих типів характерні підвищені очікування від держави, перебільшення її ролі в житті суспільства, що часто-густо доходять до її міфологізації. У сфері взаємовідносин індивіда і держави, правителів та керованих переважні позиції часто займають відносини патрон-клієнт. Держава й уряд оцінюється населенням за їхньою спроможністю виявляти та реалізовувати "батьківську" турботу про підданих. Важливе місце (з істотними обмовками стосовно тоталітарної політичної культури) посідають традиція, звичай, норма.

Ліберально-демократичний тип характеризується плюралізмом у соціальній, економічній, духовній, політичній та інших сферах життя. Найважливішим його компонентом стала ідея індивідуальної свободи, самоцінності окремої особистості, природжених невідчужуваних прав кожної людини на життя, свободу, приватну власність. Чільне місце посідає переконаність, що приватна власність — основа індивідуальної свободи, вона розглядається, як необхідна умова самореалізації окремого індивіда; як і ідея ідеологічного та політичного плюралізму та пов'язані з ним принципи представництва і виборності посадових осіб у державі. У суспільстві має панувати закон, а не люди, і функції держави полягають у регулюванні відносин між громадянами на основі закону.

К.С.Гаджиев звертає увагу на те, що між цими двома типами — найширший спектр змішання принципів.

Носій ліберально-демократичної культури найліпшим чином відноситься до таких політичних цінностей: "свобода", "приватна власність", "гроші" та "багатство" максимізуються; категорія "закон" у нього сполучається з такою філософською категорією, як "Логос" (тут її зміст зводиться до поняття "Світовий порядок"), проте, також близько стикається з категорією "грошей". Політика в цьому випадку постає інструментом для реалізації економічних потреб, які превалюють та детермінують над більшістю інших потреб. Завдяки тому, що архетип багатства активізує саме індивідуалістський бік особистості, у носія цього типу культури формується така структура, де моє, штучне життя та його потреби є найважливіші, а цінності суспільства можуть ураховуватися суб'єктом лише настільки, наскільки це потрібно задля його "вписування" в соціум.

Згідно з органічним типом політичної культури, "кривність», "спорідненість", "спільність" — безумовне благо, що надають людині почуття впевненості і захищеності. Інтереси групи, сімейства, колективу вважаються пріоритетними відносно інтересів індивіда, окремого члена сім'ї, громадянина, звернення ж уваги на власні інтереси сприймається як егоїзм, і збуджує почуття провини. В основі лежать не гроші, а "зв'язки", "особистісні взаємовідносини", наближеність до такої містичної категорії, як "державна влада", яка ототожнюється з поняттям "Логосу", а провідним архетипом є архетип "Керманіча". Психологічна установка носія органічної політичної культури фундується на всьому спектрі групових (суспільних) цінностей, сягаючи своїм корінням тих часів, коли індивідуальне виживання було неможливим та потребувало об'єднання й опори на колектив. Органічний тип має більшу за часом історію, ніж ліберально-демократичний. Переворот у глибинних пріоритетах індивіда здійснився головним чином завдяки виникненню протестантської картини світу, яка й сформувала ліберально-демократичного носія з його установкою на індивідуальне спасіння шляхом накопичення багатства.

Розгляд кожного з "чистих" типів політичної культури буде неповним без урахування всього різноманіття змішаних типів, адже сучасна Україна являє домінування саме змішаної культури та відсутність яскраво вираженої "більшості" хоч якогось певного типу політичної

культури. Це сталося в силу історичної долі, спільної для всіх країн колишнього СРСР, і неоднорідності давніх національних традицій, що формували дві різноспрямовані тенденції — яскравої самобутності й активного відношення до світу (козацтво) і нівелювання своєї індивідуальності і зведення до мінімуму свого проявлення назовні (українське село в період спаду і після знищення козацтва). Позначена амбівалентність політичної свідомості в Україні дається взнаки до сьогодні: широко відома проблематика формування Україною ідеологічної та конституційної більшості.

Ю.Левенець стверджував, що в разі аналізування політичних виступів представників різних українських партій можна констатувати наявність дискурсів лише в двох напрямках — соціоцентричному та етноцентричному, хоча, на жаль, відсутній третій дискурс, який називається антропоцентричним.

На переконання вченого, в сучасній Україні досі відсутні традиції справжньої антропології — філософської, соціальної, політичної, і, допоки цей дискурс не почне пробивати собі дорогу в нашій державі, ми будемо говорити про кризу влади. Проблема полягає не в тому, до чого ми більш линемо, до Сходу чи до Заходу, навіть не в